

МИТНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В СИСТЕМІ ТА ПОЗА НЕЮ: ЮРИС- ТА МЕДІАЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті аналізуються сучасні концепції дослідження терміна в системі та поза нею, зокрема в юрислінгвістичному та медіалінгвістичному аспектах. Обґрунтовується можливість особливого підходу до вивчення української митної термінології, названого конфігуративним, на предмет узгодженості терміна з іншими терміносистемами в різних сферах суспільної свідомості.

Ключові слова: митна термінологія, мова ЗМІ, юрислінгвістика, лінгвістична експертиза медіатексту.

Калетнік А. А. Таможенная терминология в системе и вне ее: юрис- и медиалингвистический аспект. – Статья.

В статье анализируются современные концепции исследования термина в системе и вне ее, в частности в юрислингвистическом и медиалингвистическом аспектах. Обосновывается возможность особого подхода к изучению украинского таможенной терминологии, названного конфигуративным на предмет согласованности термина с иными терминотестами в различных сферах социального сознания.

Ключевые слова: таможенная терминология, язык СМИ, юрислингвистика, лингвистическая экспертиза медиатекста.

Kaletnik A. A. Customs terminology in the system and outside it: the legal and medialogistic aspect. – Article.

The article is dedicated to analysis of modern concepts of the study of the term in the system and outside it, in particular in the legal linguistic and media linguistic aspects. The possibility of a special approach to the study of the Ukrainian customs terminology, called the configurable.

Key words: customs terminology, language of the media, legal studies, linguistic examination of media texts.

У лінгвістичній традиції науковці розробили низку теорій щодо сутності, природи, структури та вмотивованості термінів як універсальної семіотичної одиниці (від структурно-системного до функціонального підходів). Проблеми вивчення української митної фахової мови є багатоаспектними і стосуються різних галузей наукового знання, а також прикладних сфер діяльності людини. Саме тому в юрислінгвістичному аспекті цю терміносистему варто розглядати як одну з найбільш повних, чітко окреслених та лінгвістично строгих, адже, йдеться, в першу чергу, про юриспруденцію та її розділи – митне право, власне митна справа, господарсько-економічна та зовнішньоекономічна діяльність, оподаткування тощо. Названі галузі діяльності корельовано з лінгвістичною наукою, що, як відомо, відбиває соціальну взаємодію суспільства, вербалізуючи його досвід.

У сучасній лінгвістиці митна термінологія розглядалася переважно в історично-еволюційному контексті, зокрема, в дослідженнях А. Мицак [6], О. Ліцєвої [3], Ю. Головка [1] тощо.

У мовознавстві нового часу сформовано різні підходи до опрацювання митної термінології. Перший акцентує увагу на сучасному функціонуванні цієї термінологіки в митній фаховій мові (пов'язано з науковим стилем та його еволюцією в ХХІ ст.). Другий – функціонально-стилістичний – акцентує на широкому стилістичному навантаженні терміна за межами системи (пов'язано зі стилем масової інформації та вважається одним з актуальних підходів дослідження терміна сучасною лінгвістикою у прагматичному контексті). Саме названий медіалінгвістичний підхід дає змогу аналізувати медійні інтерпретації термінів митної системи, що і може бути окремим об'єктом дослідження в лінгвістичній експертизі. Оскільки завданнями лінгвіста-експерта є «доводити співмірність мовного висловлення та реальної комунікативної ситуації, порівнювати текст із його юридичною оцінкою, аналізувати смислові акценти в мовній комунікації» [10, с. 48], зокрема медійній, де трансформація семантики митної термінології чи некоректне вживання терміна у невласливому контексті може стати об'єктом для оскарження в судових інстанціях.

Зауважимо, дослідники української митної термінології необхідно взяти до уваги ту обставину, що митна

справа в нашій державі має величезні історичні розриви, які не дають можливості говорити про її поступальний спадкоємний розвиток й аналогічну еволюцію відповідної лексики (на відміну, зокрема, від російської чи польської термінології цієї сфери). Водночас реальна оцінка ситуації свідчить, що нині українська митна термінологія – це самодостатня функціональна система в українській літературній мові, яку варто досліджувати в різних комунікативних сферах.

Окреслена ситуація визначає складність досліджуваного питання й мотивацію особливих підходів до аналізу сучасної української митної термінології, зокрема конфігуративного («взаємне розташування, розміщення якихось предметів або їх частин» [9, с. 273]) і розуміється сучасною лінгвістикою як інноваційний підхід взаємопроникнення мовних одиниць з однієї сфери в іншу (це стосується як міжсистемності терміна, так і його позасистемних характеристик). Зауважимо, що термін конфігуративності був введений у гуманітаристику Р. Бенедикту 30-х рр. ХХ ст. ("Patterns of Culture") і стосувався мультикультурності. Запропонована авторкою концепція полягає в тому, що культура розглядається як узгодженість цілого, складеного з унікальної конфігурації елементів, об'єднаних однією темою (така тема позначається дослідницею як етнос культури). Синкретична за сутністю тема визначає і те, як елементи культури співвіднесені між собою, і те, яким є їх зміст [11].

Із часом поняття стає інтегральною характеристикою локусів пізнання у філософії, літературознавстві, мистецтвознавстві та лінгвістиці.

У мовознавстві поняття «конфігуративний» зберігає інтегральну семантику загальнонаукового терміна і водночас позначає фахові дефініції. Так, О. Селіверстова розуміє під конфігуративністю один із чотирьох виділених нею типів інформації, що передається мовним знаком: смислова, стилістична та конфігуративна, що характеризує особливості значення, залежні від сполучуваності знака [8, с. 133–134].

Поняття конфігуративності, відповідно, вказує на різновекторні зв'язки елементів однієї системи з елементами суміжних систем і на залежність властивостей цих елементів від внутрішньої структури системи, а також від

впливу елементів суміжних систем. У нашому аналізі під конфігуративністю терміна розуміється два аспекти: його взаємну узгодженість між суміжними терміносистемами та вихід за жорсткі рамки системи та набуття терміном додаткових конотацій. Другий аспект передбачає функціонування терміна в медіа (часто з неточною чи неповною семантикою), що виходить за правові рамки. Так, наприклад, у статті «Митна мафія України» (інформаційний ресурс «Інформатор», травень 2016 р.) проводиться аналітичне дослідження журналістів із використанням митної термінології, що, правда, значення цих термінів фахово не обґрунтовано, що може стати окремим об'єктом для аналізу фахівцями-лінгвістами (йдеться про терміни *занижена митна вартість, імпортери, резиденти, рекламація, реконсигнація, реекспорт, товарний транзит* та ін.). Зауважимо, що деякі терміни вживаються в невластивому контексті у поєднанні зі стилістично забарвленими лексемами *хабар, мафія, мафіозі, банда, тальман-бандит* (тальман – працівник, що займається підрахунком, обмірванням, контрольним переваженням вантажів та іншими операціями при проведенні навантажувально-розвантажувальних робіт на судні); *неупущена вигода* (упущена вигода – дохід або прибуток, який міг би одержати суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності в разі здійснення зовнішньоекономічної операції і який він не одержав внаслідок дії обставин, що не залежать від нього, якщо розмір його передбачуваного доходу або прибутку можна обґрунтувати); *хабарницький фрахт* (фрахт (freight) – плата за перевезення вантажу); *цедентна мафія* (цедент (cedent) – страховик, що проводить вторинне розміщення ризику (перестрахування) тощо.

Дослідження української митної термінології в аспекті конфігуративності передбачає, на наш погляд, окреслення пошукового простору, в якому відбуватиметься аналіз. У контексті функціональної стилістики окреслена проблема використання мови в певних професійних сферах і формування уявлень про особливі функціональні різновиди мови (фахова мова, мова для спеціальних цілей) розглядається як нова, адже вихід цієї термінології за межі системи створює юридичний прецедент (терміни невідомі широкому загалу реципієнтів, а тому її використання мотивується суб'єктивними чинниками автора медіаматеріалу). Обидві назви виникли в іншій сфері та з іншим понятійним наповненням і лише надалі транспонувалися на терени функціональної стилістики.

Концепція конфігуративного підходу щодо вивчення терміносистем, зазначимо, дискутується як у середовищі мовознавців, так і фахівців відповідних предметних галузей. В юрислінгвістичному контексті йдеться, передусім, про гармонізацію, або узгодженість термінології, принаймні, у двох вимірах: це необхідність скоординованого змістового наповнення одного терміна, який входить до двох або більше терміносистем однієї національної мови, і водночас необхідність аналогічного розуміння терміна у співвідносних терміносистемах інших мов.

З цієї причини 2010 р. Державний науково-дослідний інститут митної справи за сприяння Державної митної служби України організував науково-практичну конференцію «Митний кодекс: проблеми термінології». Одним із трьох основних тематичних напрямів конференції було висвітлення питань української митної термінології в контексті спрощення та гармонізації митного законодавства відповідно до норм міжнародних угод та конвенцій [6]. Взагалі в юридичній науковій практиці термін гармонізація законодавства, тобто «процес цілеспрямованого зближення та узгодження нормативно-правових приписів із метою досягнення несутеречливості законодавства,

усунення юридичних колізій, дотримання міжнародних, європейських та національних стандартів» [7] є узвичаєним.

Вважаємо, що якраз для лінгвіста-експерта в такому разі постає питання щодо доцільності введення в науковий обіг разом із поняттям гармонізація термінів (або їх уніфікація) ще й поняття конфігуративність термінів. На нашу думку, доцільність визначається диференціацією понять: гармонізація або уніфікація акцентують увагу на процесуальній стороні проблеми, тоді як ідея конфігуративності передбачає аналіз результативних властивостей термінів та терміносистем. Зауважимо, що аналіз саме цих неточностей може лягти в основу дослідження експертом-лінгвістом митної термінології.

Під час аналізу митної терміносистеми фахівець звертає увагу на екстралінгвальні чинники функціонування термінів. Через те, що митна справа принципово орієнтована на міжнародну економічну кооперацію та культурну співпрацю, здатність митної термінології виходити за межі системи (як в рамках наукової сфери, так і позанаукової). Так, наприклад, серед використовуваних в українській митній справі термінологічних неоаббревіатур є цілі серії, що є конфігурованими. Передусім, науковий інтерес становлять транслітеровані кирилицею аббревіатури, що часто тиражуються ЗМІ: ЮДЕАК – Митний та економічний союз країн Центральної Африки із фр. Union Douaniere et Economique de l'Afrique Centrale (UDEAC), ТРІП – Угода з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності з англ. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS), ГАТТ – Генеральна угода з тарифів і торгівлі з англ. General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) та ін. Поряд із цим можна виявити прямо запозичені аббревіатури типу СРД: документ для митного оформлення – ініціальна аббревіатура від фр. Carnet de Passages en Douane та ін.

Як репрезентативний у цьому випадку текст наведемо коментар до Правил тлумачення міжнародних комерційних термінів від 2010 р. (Інкотермс–2010): «Загальна кількість термінів, порівняно з Інкотермс–2000, скорочена з 13 до 11 у результаті анулювання таких умов, як DAF, або поставка до кордону (<...>назва місця поставки), DES, або поставка із судна (<...>назва порту призначення), DEQ, або поставка з причалу (<...>назва порту призначення), і появи двох нових: DAT, або постачання не терміналі (<...>назва терміналу), та DAP, або постачання в пункті (<...>назва пункту). Доповнено терміни FOB, CFR та CIF. Крім того, нова версія містить невелике керівництво щодо кожної умови, щоб допомогти користувачам Правил Інкотермс–2010 вибрати потрібну умову» [2].

Якщо проаналізувати понятійний обсяг одного з процитованих термінів – англ. FOB = Free On Board, переконаємося, що він за семантикою не відрізняється від лінгвістичного терміна-акроніма LSP: терміни Інкотермсу становлять, по суті, самі маркери-символи для чіткої диференціації певних понять відповідно до міжнародних стандартів. Загалом текст коментаря є функціональним аналогом до наукових текстів із формулами алгебри, формальної логіки, хімії чи інформатики. Таким чином, наведена митна термінологія має ті ознаки різновекторної інтегрованості в міжнародний контекст, які названі в нашій науковій розвідці конфігуративними.

Зі сказаного можна зробити висновок, що подібні процеси адаптації української мовою аббревіатур іншомовного походження мають певну тенденцію. Типовий приклад цього – назва НАТО, англ. North Atlantic Treaty Organization (NATO), яка принципово нічим не відрізняється від наведених вище аббревіальних номінацій

(що, правда, різниця полягає в наявності похідного прикметника натівський як свідчення давнього запозичення опорного слова). Водночас до мовного пасиву відійшли інші аббревіації на позначення військових блоків США, Канади, Туреччини та їх європейських союзників, що існували у світовому політичному дискурсі XX ст.: СЕАТО від англ. South East Asia Treaty Organization (SEATO), СЕНТО від англ. Central Treaty Organization (CENTO), АНЗІОС від англ. Australia, New Zealand, United States Security Treaty (ANZUS), АНЗІОК від англ. Australia, New Zealand and the United Kingdom (ANZUK).

Таким чином, конфігуративний аспект аналізу української митної термінології дає змогу зробити лінгвістичні й водночас міждисциплінарні (медіа- та юрислінгвістичні) висновки щодо новітньої термінології сучасної української мови, яка відображає умови інтеграції нашої країни у світовий культурно-економічний простір. Використання митної термінології за межами терміносистеми, вживання її трансформованої (вторинної) семантики може спричинити фактологічні та логічні помилки, які стають об'єктами для лінгвістичної експертизи та входять до фахової діяльності юрислінгвіста.

Література

1. Головка Ю. Джерела з історії митниць Південної України (1775–1819 pp.) : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.06 / Ю. Головка. – Запоріжжя, 2004. – 228 с.
2. Лісовський Р. Правила Інтеркомс–2010: реалії інтеграції України / Р. Лісовський // Правовий тиждень. – 2011. – 25 березня. – № 11
3. Ліцосва О. Митна справа в Гетьманщині в другій половині XVII – XVIII ст. : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01 / О. Ліцосва. – К., 2004. – 253 с.
4. Медіалінгвістика : словник термінів і понять / Л. Шевченко, Д. Дергач, Д. Сизонов / за ред. Л. Шевченко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2014. – 326 с.
5. Мицак А. Становлення і розвиток митного законодавства на території України : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. Мицак ; Львівський національний університет імені І. Франка. – Л., 2005. – 16 с.
6. Міщенко І. Митний кодекс України: проблеми термінології / І. Міщенко // Митна справа. – 2010. – № 5(71). – С. 3–5.
7. Нагребельний В. Гармонізація законодавства / В. Нагребельний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakony.com.ua/juridical.html?catid=37171>.
8. Селивестрова О. Об объекте лингвистической семантики и адекватности ее описания. / О. Селивестрова // Принципы и методы семантических исследований ; под ред. В. Ярцевой. – М. : Наука, 1976. – С. 119–146.
9. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4: І – М / [ред. А. Бурячок, Г. Гнатюк, П. Доценко]. – К. : Наукова думка, 1973. – 840 с.
10. Юрислінгвістика : словник термінів і понять / укладачі: Л. Шевченко, Д. Дергач, Д. Сизонов, І. Шматко / За ред. проф. Л. Шевченко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2015. – 348 с.
11. Benedict R. Patterns of Culture / R. Benedict. – Boston, New York : Houghton Mifflin Company, 1934. – pp. 15, 36–37.